

Mønter fra Ivittuut

Af Jørgen Sømod

Man havde knap fået sundet sig efter rygterne om de store guldæventyr i Nordamerika i slutningen af 1840'erne, før talen om noget endnu større begyndte at melde sig.

En snes år tidligere havde danskeren H. C. Ørsted på sit laboratorium formået at fremstille grundstoffet aluminium, men kun i så ringe mængde, at det blot havde forskernes teoretiske interesse. Nu havde man i 1853 sendt et skib til Ivigtut i Grønland for at hjemtage en ladning af mineralet kryolit, der på det nærmeste kun var fundet dette ene sted på jorden. Hvad kryolitten skulle bruges til, vidste man endnu ikke. Grønlænderne selv brugte det som en art snus. Der var mulighed for at benytte det i sæbeproduktion, men det var først da et fransk foretagende fik fat i noget af kryolitten og fandt ud af, at det kunne anvendes som en art katalysator for udvindelse af aluminium, at det blev interessant.

Aluminium, dette nye spændende metal, var særegent ved sin bestandighed overfor flere syrer, sin upåvirkelighed overfor luftens ilt, sin ringe vægt-

fylde og sin smukke kølige hvide farve. Det var i skønhed, sjældenhed og andre egenskaber gullet langt overlegent. Og prisen var derefter. Indtil 1855 var det dyrere end guld. Napoleon III fik lavet 12 aluminiumtallerkener, som blev anvendt ved borddækning for de fornemste gæster, mens de øvrige måtte nøjes med de gammeldags guldtallerkener. Frederik VII fik lavet en hjelm af aluminium.

1859 blev der dannet et selskab, Fabriken Øresund kaldet, som skulle udvinde og hente kryolitten hjem fra det kolde Grønland.

1865 opstod i selskabet økonomiske problemer, hvorfor et nyt selskab, Kryolith Mine og Handels Selskabet blev stiftet for at tage sig af minedriften på Grønland, mens Fabriken Øresund koncentrerede sig om den hjemlige bearbejdning af kryolitten.

I Ivigtut dannedes efterhånden en hel lille by med tjærede træhuse. Omkring århundredeskiftet var der om sommeren beskæftiget 100 arbejdere; dertil kom funktionærerne, lægen og statens kontrollør. Alle arbejdere var danskere.

Samkvemmet med grønlændere var minimalt. For at de danske arbejdere mindst muligt skulle have mulighed for at fordærve det grønlandske naturfolks moral, indførtes særlige mønter eller mønttegn, som var værdiløse blandt grønlænderne. En begrænset tuskhandel måtte man finde sig i.

Allerede i den første tid mellem 1859 og 1865 havde man særlige mønttegn af zink, hvorpå der stod ØRESUND. De fremstilledes i værdierne 1 rigsdaler, 48, 16, 4 og 1 skilling. Der er tidligere nævnt et eksemplar uden værdiangivelse, som blot var derangeret til at være en blanket. Eksemplaret findes i L. E. Bruuns samling. Det er af messing og må være det samme, som fandtes i C. T. Jørgensens samling. Det er et kulkørselstegn anvendt af kuskene, der transporterede kul fra firmaet I. P. Suhr & Sønns oplagsplads i Ny Toldbodgade 14 og til Fabriken Øresund. Firmaet I. P. Suhr & Søn havde indtil 1866 økonomiske interesser i Fabriken Øresund, men tegnet bør antages at være senere.

Efter møntforandringen til krone- og øremønt, som trådte i kraft 1875, indførtes nye mønttegn til brug i Ivigtut. Nu stod der IVIGTUT på dem, men materiale og opbygning var uændret. Der blev i tiden fremover fremstillet ihvertfald tre emissioner eller serier.

De to ældste serier ejedes af Vilhelm Bergsøe før 1892. Han lod dem bortsælge på en auktion i 1896. Han har antagelig selv købt dem tilbage og lod dem atter bortsælge på auktion i Amsterdam 1903. Deres videre skæbne er ukendt. Første serie indeholdt 100, 85, 70, 10, 5

og 1 øre. Af disse nominaler kendes nu kun 100 og 5 øre. Fra anden serie solgtes på P. Haubergs auktion 27. marts 1882 100, 50, 10, 5 og 1 øre. De købtes af en kommissionær. Den videre skæbne er ukendt. Imidlertid findes i L. E. Bruuns samling bevaret et komplet sæt af anden serie. Det indeholder 100, 85, 50, 10, 5 og 1 øre. På nær 100 øren, hvis blankettykkelse er 1,5 mm, er de alle af tykkelsen 1,0 mm. De femører af denne type, som er set i andre samlinger, er tykkere og kan derfor tænkes at være gjort senere som et supplement.

Der er set lidt skævt til værdien 85 øre. Man fandt ikke, at den naturligt kunne høre ind i en møntrække. Hvis sammenligningsmaterialet er ordinære mønter, er anskuelsen korrekt, men hvis man i stedet betragter suiteerne af poletter, springer i øjnene så skæve værdier som: 75, 35, 27, 17, 15 og 8 øre. Der har været særlige varer eller ydelser, som har kostet 85 og 70 øre.

Tredie serie må antages fremstillet efter 1892, eftersom den ikke ejedes af Bergsøe. Det er de stykker, der normalt findes i samlingerne. Fælles for dem er, at de i pladetykkelse er 0,75 mm.

Mønttegnene fremstilledes af firmaet Hof-Blikkenslager og Lakerer Fritz Meyer, hvilket firma grundlagdes i Aalborg 1802 og 1835 flyttede til København. Foruden at præge mønttegn til Ivigtut lod firmaet præge særlige præsentationsstykker med eget bomærke. De kendes i værdierne 1 krone og 5 øre. Endvidere har firmaet før 1892 præget poletter for Ingeniørkorpsets marketender i Kastellet og 1894 til Angmagssalik.

Ivigtut. Akvarel af Oda Isbrandt 1947. Privateje.

Torben (den yngre) Meyer, som var indehaver af firmaet fra 1910 og indtil dets lukning i 1959, var meget teater-

interesseret og udførte forskellige arbejder for flere teatre. Da det er oplyst, at såvel Ivigtutmønter som Fritz Meyers

præsentationsstykker har været anvendt som teaterpenge på Det kongelige Theaters scene, er det forklarligt, at det var firmaet Fritz Meyers brokkassebeholdning af mønttegn, som blev leveret dertil. En del eksisterende Ivigtutmønter af vel nok tredje serie har således aldrig været på Grønland.

Den 28. juli 1895 indtraf i Ivigtut en begivenhed, som afstedkom fremstillingen af en særlig mønt i sikkert kun ét eksemplar. En 20 krone og med datoen indslået på bagsiden. Begivenhedens art får stå hen i det uvisse. Dagbogen ved Ivigtut Kryolithbrud melder for søndag den 28. juli 1895 kun: »44 Mand paa Overarbejde.« Fremstillingen er sket med et sæt løse tal- og bogstavtyper og er antagelig sket i Ivigtut.

Der haves forklaring på, hvorfor 85 og 70 øre ikke erindres af nogle, som havde arbejdet i Ivigtut omkring århundredeskiftet. Værdierne var på dette tidspunkt ikke længere aktuelle, hvorfor de cirkulerende stykker omprægedes til 100 øre.

Frovin Sieg fortæller om en mand, der i årene 1917-18 opholdt sig i Ivigtut, og der havde fået fortalt om en smed, som selv havde lavet mønter og selv sat disse i omløb. Senere var smeden taget til Amerika, hvorefter ingen mere hørte fra ham.

Denne beretning kan tænkes at have forbindelse med 85 og 70 ørernes omprægning og om en unik 1000 øre, som fremkom første gang hos en mønthandler i New York 1917 sammen med et tilsvarende nu ukendt stykke for 500 øre, gjort helt igennem med løse tal- og bogstavstempler. Stemplet for taltegnet

0 har en defekt, som beviser at samme talstempel er benyttet ved 85 og 70 ørernes revaluering. Dermed er 1000 ørens oprindelse klarlagt. Den har været i Ivigtut og er antagelig også fremstillet dér, eftersom antallet af talstempler hos Fritz Meyer har været så stort, at sådanne mærkværdigheder her næppe var gjort med samme stempel og videre, at et defekt stempel antagelig var blevet kasseret.

Hvis smeden på egen hånd har lavet 1000 og 500 øre og forsøgt at sætte dem i omløb, har han sikkert været en spas-mager. Hvis de to håndfremstillede stykker derimod har været en art prøvemønter, bliver spørgsmålet kun, om han har gjort dem på eget initiativ eller efter ordre fra ledelsen. I alle tilfælde synes det videre forløb ganske klart. Da smeden pakkede sine sager og drog til Amerika, tog han også sine to selvgjorte mønter med. Da han vandrer en tur i New Yorks gader, ser han en forretning, der sælger mønter. Han går derind og fortæller, at han selv har lavet mønter. Mønthandleren bliver naturligvis straks interesseret. Smeden trækker de to stykker op af lommen og fortæller om Ivigtut i Grønland. Mønthandleren betaler ham et beløb ikke så meget for de to zinkplader, men mere for historien.

Alle de i København fremstillede zinktegn er gjort med et fast stempel IVIGTUT og løse taltegn således, at indslagningen er foretaget i to omgange. Der er anvendt to forskellige IVIGTUT-stempler. Et bredt til 100 øre samt 50 øre af 3. serie og et smalt til øvrige værdier. Det synes at være de samme to stempler, som er anvendt i alle tre se-

rier. Herudfra skal betragtes to mærkværdige 100 ører, som begge synes gjort på 1 øres blanket. Den ene med bredt IVIGTUT er antagelig et fejlpræg af vel nok 2. serie. Den anden med smalt IVIGTUT har antagelig været en blanket, som smeden har gjort til en 100 øre i forbindelse med 85 og 70 ørernes revaluering, eftersom talstemplerne for både 1 og 0 er de samme, der er blevet benyttet.

I vinteren 1921-22 brændte kontoret i Ivigtut. En del af pengebeholdningen ødelagdes ved denne lejlighed. Nok en møntserie blev fremstillet. Denne gang på Den kongelige Mønt. Stemplerne blev skåret af Gunnar Jensen, og mønterne dateredes med prægningsåret 1922. Der fremstilledes 10 kroner af aluminiumbronce, 2 kroner, 50 øre og 10 øre af kobbernikkel. Da Kongeriget Danmark et par år senere lod fremstille særskilmønt 2 kroner af aluminiumbronce af næsten samme diameter som 10 kroner for Ivigtut, blev 10 kroner inddraget til fordel for en tilsvarende fremstillet i 1926 i kobbernikkel og med riflet rand, men med årstallet 1922 bibeholdt. Mønterne blev anvendt indtil 1. juli 1957. Derefter blev anvendt normale grønlandske penge.

I forbindelse med omtalen af mønttegn fra Ivigtut skal endelig omtales nogle mønter hjembragt fra Ivigtut omkring århundredeskiftet. Det drejer sig om fem danske kobbermønter. Et stykke 1 skilling 1771 og 4 stykker 2 rigsbankskilling 1818. De er så nedslidte, at de vitterlig har cirkuleret 25 år længere end de stykker vi normalt finder her i Danmark. Skillingen 1771 er på forside

og bagside indstemplet en cirkel, mens de to 2 rigsbankskilling er indstemplet på forside og bagside tre prikker og de to andre 2 rigsbankskilling 1818 er indstemplet på forside og bagside fem prikker. Om brugen vides intet. Det kan være tegn for en særlig ydelse. Det kan være spillebrikker. Det kan være noget helt andet.

Møntbeskrivelse

Fabriken Øresund 1859-1865

- 1) 1 rigsdaler
 Forside indslået:
 ØRESUND / 1 RD
 Bagside blank
 Zink, 31 mm, OBC 5, JCH 19
- 2) 48 skilling
 Forside indslået:
 ØRESUND / 48
 Bagside blank
 Zink, 31 mm, OBC 6, JCH 20
- 3) 16 skilling
 Forside indslået:
 ØRESUND / 16
 Bagside blank
 Zink, 31 mm, OBC 7, JCH 21
- 4) 4 skilling
 Forside indslået:
 ØRESUND / 4
 Bagside blank
 Zink, 31 mm, OBC 8, JCH 22

- 5) 1 skilling
Forside indslået:
ØRESUND / 1
Bagside blank
Zink, 31 mm, OBC 9, JCH 23
Et eksemplar af 1 skilling fremkom i
mønthandelen omkring 1970. Mens
alle andre kendte eksemplarer er
fremstillet med ét stempel med tekst
ØRESUND og med løse talstempler, er
omhandlede eksemplar fremstillet med
udelukkende løse bogstav- og tal-
stempler. Antagelig et falskneri gjort
for at pryde en samling.

Kulkørselstegn benyttet i København

- 6) Forside indslået: ØRESUND
Bagside blank
Messing, 28,6 mm, tykkelse 0,85 mm
OBC 9A, LEB 17080/634
Jørgensen 2906

Ivigut 1. serie 1875-1882

- 7) 100 øre
Forside indslået:
IVIGTUT / 100
Bagside blank
Zink, 43½ mm, tykkelse 1,6 mm
OBC 10a, JCH 24

- 8) 85 øre
Forside indslået:
IVIGTUT / 85
Bagside blank
Zink, 30 mm. Fandtes i Vilhelm
Bergsøes samling

- 9) 70 øre
Forside indslået:
IVIGTUT / 70
Bagside blank
Zink, 26 mm. Fandtes i Vilhelm
Bergsøes samling

- 10) 10 øre
Forside indslået:
IVIGTUT / 10
Bagside blank
Zink, 26 mm. Fandtes i Vilhelm
Bergsøes samling

- 11) 5 øre
Forside indslået:
IVIGTUT / 5
Zink, 26½ mm, tykkelse 0,8 mm
JCH 27b

- 12) 1 øre
Forside indslået:
IVIGTUT / 1
Bagside blank
Zink, 26 mm. Fandtes i Vilhelm
Bergsøes samling

2. serie 1875-1882

- 13) 100 øre
Forside indslået:
IVIGTUT / 100
Bagside blank
Zink, 38,3/39,8 mm, tykkelse
1,5/1,4 mm, JCH 24a

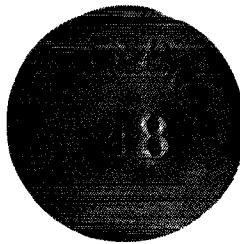
- 14) 85 øre
Forside indslået:
IVIGTUT / 85
Bagside blank
Zink, 30,6 mm, tykkelse 1,0 mm
OBC 11

- 15) 50 øre
Forside indslået:
IVIGTUT / 50
Bagside blank
Zink, 30,8 mm, tykkelse 1,0 mm
LEB 17080/641

Fabriken Øresund
1859 - 1865

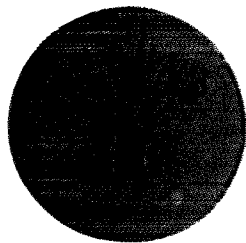
1

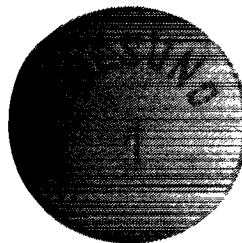
2

4

3

5

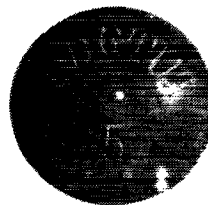
Kulkørselstegn
benyttet i København

6

7

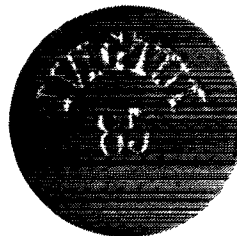

11

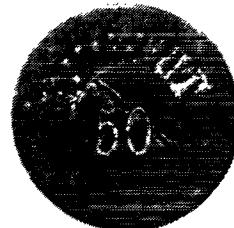
Ivigtut

13

14

15

16) 10 øre
Forside indslået:
IVIGTUT / 10
Bagside blank
Zink, 27,2 mm, tykkelse 1,0 mm
LEB 17080/642

17) 5 øre
Forside indslået:
IVIGTUT / 5
Bagside blank
Zink, 27,3 mm, tykkelse 1,0 mm
LEB 17080/643

18) 1 øre
Forside indslået:
IVIGTUT / 1
Bagside blank
Zink, 27,1 mm, tykkelse 1,0 mm
LEB 17080/644

Supplement til 2. serie

19) 5 øre
Forside indslået:
IVIGTUT / 5
Bagside blank
Zink, 26,6/27,0 mm, tykkelse
1,4/1,5 mm
OBC 14a, JCH 27a

3. serie efter 1892

20) 100 øre
Forside indslået:
IVIGTUT / 100
Zink, 44,0/44,4 mm, tykkelse
0,75 mm
OBC 10, JCH 24
Der kendes to varianter i talstemplet.

20a) Forside indslået:
IVIGTUT / IVIGTUT
Bagside blank
Zink, 44,0 mm, tykkelse 0,75 mm
Privateje. Stykket bør anses for et
fejlpræg af forrige.

21) 50 øre
Forside indslået:
IVIGTUT / 50
Bagside blank
Zink, 38,0 mm, tykkelse 0,75 mm
OBC 12, JCH 25

22) 10 øre
Forside indslået:
IVIGTUT / 10
Bagside blank
Zink, 30,4 mm, tykkelse 0,75 mm
OBC 13, JCH 26

23) 5 øre
Forside indslået:
IVIGTUT / 5
Bagside blank
Zink, 30,5 mm, tykkelse 0,75 mm
OBC 14, JCH 27

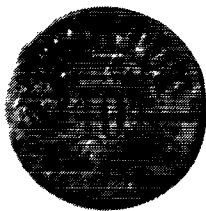
24) 1 øre
Forside indslået:
IVIGTUT / 1
Bagside blank
Zink, 27,0 mm, tykkelse 0,75 mm
OBC 15, JCH 28

Forskellige

25) 20 kroner
Forside indslået:
IVIGTUT / 20 KR
Bagside indslået: 28 JULI 95
Zink, 59 mm, MK

26) 1000 øre
Forside indslået:
IVIGTUT / 1000
Bagside blank
Zink, 43,1 mm, tykkelse 0,91 mm
Privatsamling

27) 500 øre
Ingen nærmere enkeltheder kendes

16

17

18

19

20

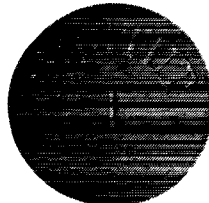
21

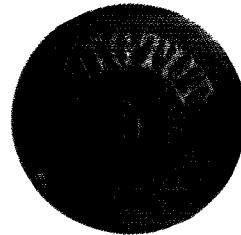
20A

22

24

23

25

28) 100/85 øre
På en 85 øre af 2. serie er værdiangivelsen overstemplet 100
Privatsamlinger

29) 100/70 øre
På en 70 øre, 1. serie er værdiangivelsen overstemplet 100
Privatsamling

30) 100 øre
Forside indslået med bredt stempel:
IVIGTUT / 100
Bagside blank
Zink, 27,3 mm, tykkelse 0,95 mm
Privateje
Stykket bør anses for at være et fejlpræg.

31) 100 øre
Forside indslået med smalt stempel:
IVIGTUT / 100
Bagside blank
Zink, 27,0 mm, tykkelse 1,4 mm
ABR.535/760
Stykket kan være revalueret af smeden eller kan være et fejlpræg.

4. serie 1922

32) 10 kroner
Forside præget: En for beskueren venstrevendt stående isbjørn i et skjold, hvorover en merkurhat; til venstre for skjoldet hakke og mukert; til højre hakke og spade.
Derover omskrift:
IVIGTUT · KRYOLITHBRUD
Forneden HCN 1922 GJ
HCN er Den kongelige Mønts møntdirektør, Hans Christian Nielsens initialer. GJ er medailløren Knud Gunnar Jensens initialer. Hjertet er Den kongelige Mønts mærke.
Bagside præget: 10 / KR.

Derom forsiret ring og udenom denne omskrift begyndende forneden:
KRYOLITH * MINE OG HANDELS
* SELSKABET *

Glat rand.
Aluminiumbronce, 31 mm.
Oplag 7018 stk.

33) 2 kroner
Som forrige, men * 2 * KR.
Kobbernikkel, 27 mm
Oplag 4018 stk.

34) 50 øre
Som forrige, men 50 / ØRE
Kobbernikkel, 21 mm
Oplag 4018 stk.

35) 10 øre
Som forrige, men 10 / ØRE
Kobbernikkel, 17 mm
Oplag 10.018 stk.

1926

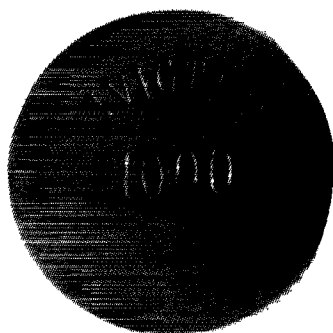
36) 10 kroner
Som 10 kroner 1922 – årstallet uændret, men riflet rand.
Kobbernikkel, 31 mm
Oplag 10.706 stk.

Tegn med ukendt betydning

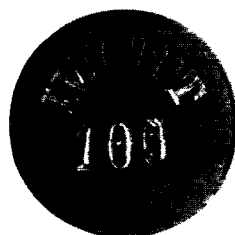
37) Dansk 1 skilling 1771, på forside og bagside indslået en cirkel. Et eksemplar. O.A.

38) Dansk 2 rigsbankskilling 1818, på forside og bagside indslået fem prikker.
To eksemplarer. O.A.

39) Dansk 2 rigsbankskilling 1818, på forside og bagside indslået tre prikker.
To eksemplarer. O.A.

26

28

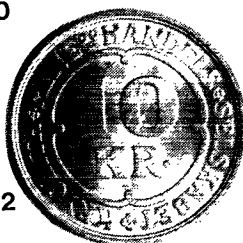
30

31

32

33

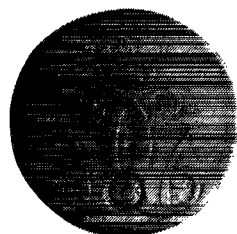
35

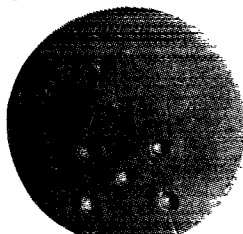
34

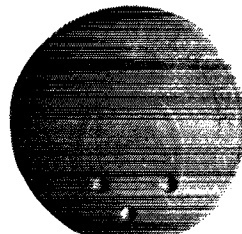
Tegn med ukendt betydning

37

38

39

Fotos: Kjeld Velgaard nr. 1-2-3-4-5-7-11-13-14-20-21-22-23-24-28-32-33-34-35-37-38-39.
Jørgen Sømod nr. 6-15-16-17-18-26.